

8

Haur eta gazteen kale erabilera datuak aztertuz

Miren Loinaz Garate

miren.loinaz@urtxintxa.org

Izaro Susperregi Olaizola

izaro.susperregi@urtxintxa.org

Urtxintxa eskola

Sarrera-data: 2012-10-20 | Onartze-data: 2012-11-25

Laburpena. Euskararen Kale-Erabilaren Neurketaren azken emaitzek haur eta gazteen artean erabilera datuak geldiune batera iritsi direla erakutsi digute. Datu horien artean azpimarragarria iruditu zaigu hiriburuetan eman den beherakada nabarmena. Bestalde, haur eta gazteen erabilerak helduen presentziaren arabera jasaten dituen aldaketak ere aztertu ditugu. Amaitzeko, etorkizunera begira euskararen erabileran eragiteko baliagarriak iruditzen zaizkigun hiru ideia aipatu ditugu. • *Hitz-gakoak:* euskara, kale erabilera, haur eta gazteak.

Abstract. The latest results of the Street Measurement of Basque Use have shown us that the data on use among children and youngsters have reached a plateau. In our view, attention needs to be drawn to the conspicuous decline that has taken place in the capital cities. We have also analysed the changes that use by children and teenagers undergoes depending on whether or not adults are present. By way of conclusion we have referred to three ideas that could be effective in influencing Basque use with the future in mind. • *Key words:* basque, street use, children and youngsters.

Urte asko dira euskararen normalizazioan erabilerari begira jarrita gaudela. Marie Darrieussecq-en *Herria* eleberriko testu honen bidez garbi irudika dezakegu xedea zein izan daitekeen:

Kafea hustasunean edaten ari naiz. Inguruko jendeari begira nago. Guztiek ezin normalago dirudite. Inor ez daukat begira, inork ez dit hitz egiten. Ele zaharra bizirik dago. Ez da erabat armatua irteten irakasle militante baten ahotik. Ez du abeslari folkloriko batek artikulatzen. Ez da poesia. Ez da sorterriaren kontserbatorioa, ezta familien erlikiontzia ere. Axolagabeki ahotik ahora dabil. Ahoak ireki eta itxi. Kafe edaleak elkarri hizketan ari dira. Elkarri esateko gauzak daukate. Gauza horiek garraiatzen dituen jarioa hara eta hona dabil, ematen du inor ez dela horretaz ohartu... irten, puztu, loditu... hizkuntza erabilgarria da.¹

Lerro horien bidez euskararen normalizazioan helburua zein den irudikatu dezakegu: **hizkuntza erabilgarria izatea**. Istorio horretako tabernan bezala, guk ere, inguruko taberna eta beste toki guztietan, *eus-kara ahotik ahora axolagabeki* ibiltzea nahiko genuke.

Hizkuntza erabilgarria izatea edo, hobe esanda, hiztunek hizkuntza erabilgarria egitea. Baina errealitatea *kafetegiko egoera* bezain polita ote?

Literatura eta zenbakiak uztartzea zail egin zaie askori usu. Sozio-linguistika Klusterrak 2011-n Euskal Herri osoan egindako Kale Erabileraren Neurketak ere uztartze hori ez dagoela hain gertu egiaztatzeko aukera eman digu. Adin tarte guztietan egon dira aldaketa aipagarriak, baina haur eta gazteen esparruei helduko diegu nagusiki, bi horietan jazotako aldaketak ulertzeko batzuetan gainontzeko adin tarteak aipatzea ezinbestekoa den arren.

DATU OROKORRAK

I

Haurrak eta gazteak dira euskara gehien erabiltzen dutenak, bai Euskal Herrian eta baita lurraldez lurralde ere. Haurrek gazteek baino gehiago eta gazteek helduek baino gehiago. Neurketen arabera, gainera, adinean aurrera egin ahala euskararen erabilera gutxitzeko joera hori gero eta nabariagoa da urtetik urtera. Duela hogeitun urte inguru (lehen neurketako datuak 1989koak izanik) ez zen horrelako fenomenorik ematen. Egia da, euskara gehien erabili izan dutenak haurrek izan direla, baina 1989an, esaterako, adinekoak ziren euskara gehien erabiltzen zuten bigarren adin-taldea (%13,7), eta helduek ere gazteek baino gehiago erabiltzen zuten.

Datuak aztertzen jarraitzen badugu, Euskal Herrian azken bost urteetan haurren erabilera ez dela igo ikus daiteke, 2006an %19,7koa baitzen eta azken neurketakoa, aldiz, %19,2koa.

Datuak aztertzen jarraitzen badugu, Euskal Herrian azken bost urteetan haurren erabilera ez dela igo ikus daiteke, 2006an %19,7koa baitzen eta azken neurketakoa, aldiz, %19,2koa.

Orain arte, neurketaz neurketa puntu bateko igoera izaten zen, baina azken honetan ez da hori gertatu. Are gehiago, puntu erdi bat jaitsi da. Eta gazteen erabilerari dagokionez, 2006an ez zela igo ikusi zen eta oraingoan, joera hori baieztatu egin da. 10 urtetan ez da aldaketarik egon eta datuak berdina izaten jarraitzen du (%13,4).

Goiko datuetan ikus dezakegu bi adin tarte horietan gertatzen ari zen gorakada geldiuene batera iritsi dela, eta lehengo zenbakiei eutsi arren, igoerarik ez dagoela.

Haur eta gazteen erabileraren emaitzak lurraldez lurralde behatuz gero, daturik baikorrenak Ipar Euskal Herrikoak eta Gipuzkoakoak direla esan daiteke, modu nabarian lehenengoan (haurren artean 2,8 puntuko igoera eta gazteen artean 2,7koa) eta era xumeagoan bigarrenagoan (haurren artean 0,2 puntukoa eta gazteen artean 2,7koa).

Ipar Euskal Herriko datuei aipamen berezia egin nahi diegu. Izan ere, datu orokorra 0,2 puntu besterik igo ez bada ere, haur eta gazteen arteko erabilera ia 3 puntu igo baita. Bertan izan den azken urteetako igoera nabaria, 70.hamarkadan ereindako hazien uzta dela uste dugu. Hegoaldean duela 30 bat urte hasi zen loraldia eta badirudi, iparraldeko fruituak orain ari garela jasotzen. Dena den, hurrengo neurketaldira arte itxaron beharko genuke, gorakada hori hegoaldean garai batean izan zenaren berdina izango den ikusteko.

Daturik kezagarrienen artean, aldiz, Araba, Nafarroa eta Bizkaia aurkitzen ditugu. Lehenengo bi lurraldeen kasuan jaitsiera ikus daiteke, apalki haurren kasuan (%0,3 bietan) eta apur bat nabariago gazteen artean (%0,9 Araban eta %0,6 Nafarroan). Dena den, daturik asaldagarrienak hirugarren lurraldekoak direla uste dugu, Bizkaikoak hain zuzen. Ehuneko begiratuz gero, beherakada hain handia ez dela pentsa genezake, 2,1 puntu haurren artean (2,3 puntu duela 10 urteko datuekin konparatuz) eta 0,3 puntuko igoera gazteen artean (alabaina 1,6 puntuko jaitsiera duela 10 urteko datuekin alderatuz). Ez dugu ahaztu behar, ordea, Bizkaia dela populazio handiena duen lurraldea, biztanleriaren ia %40a bertan bizi dela, beraz, ehunekoen jaitsiera gainontzeko lurraldeen antzekoa bada ere, hiztun kopuruaren beherakada bortitzagoa da Bizkaian.

Neurketaren beste alderdi garrantzitsu bat hiztunen ezagutza-tipologiaren araberakoa da. Ezagutza mailarik altuena dutenak euskara gehien erabiltzen dutenak dira, bai haurren eta baita gazteen artean ere. Ezagutza maila %50 baino altuagoa dutenen erabilera datuak ez

dute kasik beherakadarik jasan neurketak egon diren aldi guztietan. Gure iritziz, ezagutza mailak ez ezik, ezagutza motak ere zerikusia du. Beste hitz batzuetan esanda, hizkuntzaren ezagutza %50a baino gutxiago dutenek hizkuntza erabiltzeko unean zailtasun handiak izango dituzte. Ez dira eroso sentituko menperatzen ez duten hizkuntzan mintzatzen, hizkuntza horrek ez die balioko nahi duten guztia nahi duten moduan esateko eta beraz, erabili ere gutxiago erabiliko dute. Horretaz gain, jakina da haur eta gazte askorentzat eskola dela euskara erabiltzen duten eremu bakarra, eta askotan bertan ikasitako hizkuntza kalean erabiltzeko formalegia edo ez oso erabilgarria suerta daiteke. Ondorioz, era informalean (kalean, lagunekin, jolasean...) erabiliko duten hizkuntza euskara baino gehiago menperatzen duten beste hizkuntza bat izango da.

Datu orokorrekin amaitzeko, azken hamarkadan soilik neurtu den faktore bati erreferentzia egin nahi genioke. Erabilera datuek diote euskara, gaztelania eta frantsesa ez diren beste hizkuntzen ehunekoa 3,7koa dela Euskal Herrian, duela bost urte baino %1,1 gehiago. Igoera hau eguno jendarte eleanitzaren erakusle dela uste dugu. Orain arte elebitasunari buruz mintzatzen aritu bagara ere, azken hamarkadan beste hizkuntzek izandako gorakadak euskarak, gaztelania eta frantsesaz gain, beste *lehiakide* batzuk ere badituela erakusten du. Eta lehiakide diogu, ez irabazle edo galtzaileen artean bereizi nahi dugulako, aukeratzeko zenbat eta hizkuntza gehiago izan, euskara hautatzeko aukerak murriztu egiten direlako baizik.

HIRIBURUAK

I

Behin datu orokorrak ikusita ezinbestekoa deritzogu hiriburuetakoko datuei erreparatzea. Hegoaldeko datuak soilik ditugu eskura, eta beraz, ezin dugu esan Euskal Herri osoan gertatzen ari denari buruz mintzo garenik, baina erabilerak izan duen bilakaerari begira, daturik kezkarrienak hiriburuetakokoak direla esan dezakegu ezbairik gabe. Hiriburu guztietan haurren erabilera datuek ez dute gora, eta gazteen kasuan, Iruñea eta Bilbon emandako igoera apala Gasteiz eta Donostiako jaitsiera nabarmenak zokoratzen du.

Nafarroako hiriburuan datuek oso antzekoak izaten jarraitzen dute, eta gazteen kasuan igoera txiki bat nabari den arren (0, 4 puntu) duela hamar urte baino beherago daude zenbakiak.

Bilbon haurren datuek beheranzko norabidea jarraitzen dute, eta azken bost urteetan beherakada hori 1,5 puntutakoa izan bada ere, oraingo datuak duela hamar urtekoak baino 2,6 puntu beherago daude.

**Neurketaren
beste alderdi
garrantzitsu bat
hiztunen
ezagutza-
tipologiaren
araberakoa da.
Ezagutza
mailarik altuena
dutenak euskara
gehien erabiltzen
dutenak dira, bai
haurren eta baita
gazteen artean
ere.**

Gasteizen era jaitsiera ikus dezakegu 0,5 puntukoa haurrei dagokienez eta 1,1 puntukoa gazteei dagokienez. Dena den, aipatu Arabako hiriburuko datuak duela hamar urte baino hobeak direla oraindik.

Azkenik Donostia ekarri behar dugu paperera. Izan ere, garrantzitsua iruditu zaigu bertako datuek izandako bilakaera. Bazirudien duela bost urtera arte etengabe eta martxa ikaragarrian goraka zihoan suziria zela Donostian euskara erabiltzen zuten hiztunen kopurua. Baina behin lehertuta, martxa berean hasi da beherakada eta 2006an baino 5,1 puntu beherago dago zenbakia.

Hiriburuetako egoera arduragarriak, ordea, beste alderdi baikor baterako bide ematen digu. Orokorrean erabilera bere horretan jarraitu edo oso gutxi jaitsi bada, hiriburuak ez diren beste eremuetako erabilera datuak igo egin direnaren seinale.

Baina zer dela eta hiriburu eta herri txikiagoen arteko desberdintasun hori, leku guztietan jarraitutako hizkuntza politikak berdinak bada? Deitu topiko, deitu aurreiritzi, bizitzako alor askotan apurtu ditugun edo apurtzeko bidean doazen ideia askoren patua oraindik hizkuntzaren eremura ez dela zabaldu uste dugu. Herri txiki eta ohitura zaharkituei jarraiki bizi direnetan euskara hiri handietan baino errotuagoa dagoenaren usteak, hiriburu aurrerakoi eta modernoan irudia zatartuko duen hizkuntza izatearen beldur denik badago oraindik. Euskarak hizkuntza zaharkituaren kutsua du oraindik itxura, eta hiriburuetan datuek izandako beherakada, horren ondorio izan daitekeela uste dugu.

Honekin batera, kale erabilera altua duten herri txikietan kanpotarrek euskara erabiltzeko hautua egitea, kale erabilera baxua duten hiriburuetan hautu bera egitea baino errazagoa dela nabarmendu behar dugu. Euskara ikasi eta erabiltzeko motibazioa, integratzailea zein instrumentala, handiagoa da lehenengo kasuan, Arkaitz Zarragak idatzitako hitz hauetan ikus dezakegun bezala:

“...hiztun-taldearen partaide izateko edo partaideen antza hartzeko nahia dago. Sarritan sentimendu identitarioak bultzatuta, motibazio integratzailea duen hiztunak hizkuntza ikasteko edo erabiltzeko berezko motibazioa izaten du. Motibazio instrumentala, duenak, berriz, hizkuntza helburu jakin bat lortzeko baliatzea bilatzen du. Horrela, hizkuntzaren bitartez talde horretako partaideekin tratu komertzialak egitea, lantokian gora egitea, diru gehiago irabaztea... motibazio instrumentalaren adibide garbiak dira. Hizkuntza arrakastarekin, bizi-kalitatearekin, gizartean gora egiteko aukerekin eta abarrekin lotzeak motibazio instrumentala eragingo du”²

HAURREN PRESENTZIAREN ARABERAKO DATUAK

I

Orain arte ikusi ditugun datuak kale erabilerari orokorrean dagozkionak izan dira, hau da, hiztunek euskara erabiltzea soilik kontuan hartzen duen neurketaren datuak dira, non, norekin, zertarako eta beste hainbat aldagai kontuan hartu gabe. Duela bost urteko txostenean haurren presentziaren arabera ere neurtzen hasi ziren. Gure ustez neurketa honek berebiziko garrantzia du, azken batean, adin tarte desberdinek hitzak zein hizkuntzatan trukutzen dituzten erakusten digun bildutako datu bakarretakoa baita.

Datuak diotenez, nahiz eta haurrak eta nagusiak elkarrekin egon adin tarte bereko pertsonen zuzentzerako orduan euskara gero eta guxtiago erabiltzen da, bai haurren artean eta baita nagusien artean ere. Are gehiago, lurralde guztietan beheraka doan kopurua dela ikus daiteke, salbuespenak salbuespen (Gipuzkoan nagusien erabilera 1,5 puntu igo da).

Haurrak eta nagusiak elkarrekin dauden uneetan, orokorrean eta hartzailearen adin tarteari erreparatu gabe, bai haur eta bai nagusiek euskara geroz eta gehiago erabiltzen dutela ikus daiteke, Bizkaia kenduta, non datuak 1,5 puntuko beherakada jasan duen. Daturik azpimarragarrienak haurrek helduei hitz egiten dietenean, eta alderantziz, jasotakoak dira. Haurrak nagusiei zuzentzen direnean gora egin duten datuak eta behera egin dutenak aurki ditzakegu, baina gorakadak puntu gehiagokoak izan dira. Hizlariak nagusiak direnean, aldiz, erabilera datu guztiek gorakada jasan dutela ikus dezakegu, oso gorakada deigarriak hainbat kasutan (Gipuzkoan 6, 4 puntu eta 6,2 Iparraldean).

Datu horiek guztiek erakusten digute, edo guk behinik behin modu honetara ulertzen dugu, nagusiek euskara hautatzen dutela transmisio hizkuntza gisa, hau da, hurrengo belaunaldiekin zein hizkuntzatan komunikatuko diren aukeratzeko orduan euskararen aldeko apustua egiten dutela. Konturatzen ez garena transmisio terminoak hartzen duen dimentsioa da. Haurrei hitz egitean zuzeneko transmisioa burutzen dugu, baina gainontzeko pertsonen, gure adinkideei hitz egiten diegunean ere inguruko haurrei zeharkako transmisioa egiten ari gara. Beraiei zuzentzen ari ez bagara ere, helduon hizkuntza erabilera ohiturak zein diren jasotzen dute inguruan ikusten dituzten jokabideetatik, eta zeharkako mezu horiek etorkizunean euskara erabiliko duten edo ez erabakitzean eragina dute. Horrek guztiak hausnarketarako atea irekitzen digu: euskara haur hizkuntza bihurtu dugu? Euskara haurrekin soilik erabiltzeko hizkuntzat dugu? Zergatik familian zuzeneko transmisioa

Haurrei hitz egitean zuzeneko transmisioa burutzen dugu, baina gainontzeko pertsoneri, gure adinkideei hitz egiten diegunean ere inguruko haurrei zeharkako transmisioa egiten ari gara. Beraiei zuzentzen ari ez bagara ere, helduon hizkuntza erabilera ohiturak zein diren jasotzen dute inguruan ikusten dituzten jokabideetatik, eta zeharkako mezu horiek etorkizunean euskara erabiliko duten edo ez erabakitzean eragina dute.

euskaraz burutu, nagusiok erabiliko ez dugun hizkuntza bada? Zein helbururekin hartzen dugu haurrei euskaraz hitz egiteko erabakia?

GOIA JO DUGU?

I

Euskararen erabilera geldiuene batera iritsi dela esan dezakegu, beraz. Baina zer da egiaz datuen izozte horrek erakusten diguna? Egonkortasunera iritsi garela erakusten diguten datuak dira ala goia jo dugula eta beheranzko bideari ekin diogula aurreikusten dutenak?

Bada fisika arloan lege bat, handitzen edo hazten ez den guztia txikitu egiten dela esaten duena. Esaldi hori soziolinguistika arloaren barnean ere aplikatu dezakegu, bizi dugun egoera deskribatzeko, behintzat, baliagarria baita. Hiriburuetako datuak ikustea besterik ez dago lehen hazten ari zena orain abiadura berean txikitzen ari dela egiaztatzen. Agian goizegi da hain ondorio beltzak, edo grisak behinik behin, ateratzeko, baina ez dugu uste goizegi denik euskararen erabilera datuei buelta eman eta lehengo goranzko bidean jarri nahi baditugu berrikuntza behar dugula proposatzeko.

Behin puntu honetara iritsita, etorkizunera begira zer? Orain arte egin den lana oso baliagarria izan da eta bere fruituak eman ditu, baina gauza berriak egin beharrean aurkitzen gara. Teknologia arloan zenbait urte daramatzagu berrikuntza kontzeptua entzuten eta dagoeneko gizarte gaietara ere iritsia zaigu. Terminoa geureratu eta hizkuntza normalizazio kontuetan txertatzea abiapuntu interesgarria litzateke. Hizkuntza berrikuntza izan daiteke hurrengo urteetarako ildo. Berrikuntza zertan, baina? Beharbada honakoetan:

Haur eta gazteak euskara gehien erabiltzen dutenak direlako etorkizunean heldu bilakatzean ere euskara erabiliko dutela pentsatzeak bere mugak dituela uste dugu. Duela hogeitun urteko haurren datuak eta gaur egungo helduenak begiratu besterik ez dago egungo haur eta gazteak etorkizuneko hiztun, beraien erabilera ohiturekin, bilakatuko ez direla ikusteko.

Badirudi adinean gora egin ahala erabilera behera egiten dugula. Nerabezaroan erdara erabiltzen hasteko joera oso zabalduta dago eta beherakadarik handiena haurren eta gazteen datuak konparatuz nabari dena da. Gainontzeko adin aldaketetan ere murrizketa ikus daiteke, baina lehengo bien artekoari garrantzia berezia eman beharko litzaiokeela uste dugu. Orain arte ez daukagu datu zehatzik, baina hizkuntza aldaketa horren atzean zer dagoen ikertzea aldaketaren gakoak argitzeko baliagarria izan daiteke. Zentzu horretan interesgarria suerta daiteke

Joan Pujolarrek “Llengua i joves. Usos i percepcions lingüistics de la joventut catalana” ikerketan mudantza eta hibridazioei (Pujolarrek *mudes* eta *hibridació* deritzena) buruz dioena. Izan ere, euskarari dagokionez hizkuntza ohituren aldaketen zergatia aztertzeo hainbat ikerlan burutu dira³, baina Pujolarrek katalanarekin egin duen bezala, gazteen ohitura eta bizitzako une esanguratsuei buruzko ikerketa sakonagoa egitea interesgarria litzateke. Hizkuntza ohituren aldaketak ematen diren une horiek identifikatuz gero, hizkuntza normalizazioan lanean dihardugun eragileok errazago izango guke gure jarduna non kokatu asmatzea.

Euskara eremu formalean gehiago erabiltzen da eremu informalean baino, eta honek hasieran aipatu dugun erabilgarritasunarekin zerikusi zuzena du. Erabilgarria diogunean edozein une eta kontutarako baliagarria zaigun hizkuntza bat erabiltzeaz ari gara. Lanerako, oposaketak prestatzeko edo akta bat egiteko erabiltzen dugun hizkuntzaz ari gara, jakina. Baina baita lanean gauzak okertzen ari direla bikotearekin komentatzeko, oposaketak gainditu ditugula koadrilan ospatzeko eta akta sinatzeko boligrafoa ez dabilela jakinarazteko ere.

Aurretik datorren joera dugu, baina ez atzera eta ez aurrera gauden puntura iritsita alarma pizteko garaia da. Hizkuntzaren ezagutza, euskara jakitea, hein batean erdietsi dugun lorpena da, baina bizitzako eremu jakin batzuetan soilik erabiltzeko hizkuntzatzat jotzen da askotan. Eta hori ez da hizkuntza bat erabilgarria izatea.

Euskararen alderdi ez-formala eskuratzeko modua familia zenaren garaia atzean gelditu dira eta hutsune hori betetzeko bide berriei ekitea beharrezkotzat jotzen dugu.

Ezagutza eta erabilera kontzeptuetan murgildurik egon gara orain arte, baina bada aipatu besterik egin ez dugun beste bat: Motibazioa. Zerk bultzatzen gaitu euskara erabiltzera, edo bederen, erabili nahi izatera? Begirada guztien zentro dira hizkuntza eta hiztun komunitatea, baina hiztuna bere horretan bigarren maila batean dagoela dirudi, alegia, hizkuntzaren ikuspegi psikologikoa ez dela izan horren entzutetsua. Zarragak bere lanean dioen moduan “...Irrikak, nahiak, iritziak, motibazioak eta abarrak psikologiari dagozkion adarrak dira. Horiek bizitzaren aurrean, eta kasu honetan hizkuntzaren aurrean, jarduteko joera jakinak izatea eragiten dute, jarrerak, hain zuzen. Jarrerak jokamoldea bideratuko dute. Hizkuntzaren aldeko jarrerak erabileran, ikas-prozesuan zein inguruan jarduteko moduan eragin zuzena izango dute.”⁴

Norbanakoa aintzat hartu eta pertsonen bizipen, sentipen eta emozioei erreparatzeak orain arte gutxi arakatutako esparruetara atea irekiko liguke. Izan ere, inguratzen gaituen jendarteak eragin handia

Hizkuntzaren ezagutza, euskara jakitea, hein batean erdietsi dugun lorpena da, baina bizitzako eremu jakin batzuetan soilik erabiltzeko hizkuntzatzat jotzen da askotan. Eta hori ez da hizkuntza bat erabilgarria izatea.

izan arren, hizkuntzarekiko azken hautuak egiten ditugunak norbanakoak gara.

Beste bost urte itxaron beharko ditugu euskara gure kaleetan hasieran aipatutako kafetegian bezain erabilgarria den jakiteko. Irakurle baikoitzak hausnar dezala non eta zertan eragin dezakeen. Bien bitartean gu ez gara kafetegian kafea edaten duten ikusle hutsak izango. ●

AIPAMEN BIBLIOGRAFIKOA

Pujolar i Cos, Joan, Isaac González i Balletbò, Anna Font i Tanyà, Roger Martínez i Sanmartí 2010. *Llengua i joves. Usos i percepcions lingüístics de la juventud catalana*. Generalitat de Catalunya.

OHARRAK

1. DARRIEUSSECQ, Marie. 2009. *Herria*. Alberdania.
2. ZARRAGA Azumendi, Arkaitz. 2012. Soziolinguistikari Sarrera in ZARRAGA Azumendi, Arkaitz et al. *Soziolinguistika eskuliburua*
3. SL KLUSTERRA. 2011. *ALDAHITZ: Euskara ikasi dutenen hizkuntza-ohitura aldaketak lan munduan*.
4. SL KLUSTERRA. 2009. *Bikoteen arten hizkuntza ohituren aldaketa*.